

справі для вироблення профілактичних рекомендацій, не допускаючи недостатньо мотивованих рекомендацій або складених за обставинами, які не заслуговують на увагу, наводити дані дослідження, які обґрунтовують рекомендації, а в необхідних випадках – посилання на нормативні акти та спеціальну літературу. Виконуючи типові експертизи по одній кримінальній справі, як правило, більш доцільно скласти одне профілактичне повідомлення, роблячи на нього посилання у кожному висновку.

Вважаємо за доцільне, щоб посадові особи, які здійснюють організаційно-керівні функції, при вивченні та візуванні отриманих матеріалів та завершених висновків орієнтували експертів на виявлення криміногенних факторів та контролювали проведення профілактичної роботи, надаючи методичну допомогу співробітникам правоохоронних органів з питань використання спеціальних знань для попередження правопорушень. Необхідно поліпшити взаємодію експертних установ та правоохоронних органів у реалізації профілактичних пропозицій шляхом систематичного проведення спільних узагальнень, з використанням яких могли б готуватися інформаційні листи.

Постійний контроль за ходом реалізації профілактичних рекомендацій слід здійснювати як експертним установам, так і органам розслідування, судам, відділам юстиції. Експертні установи повинні систематично отримувати дані про реалізацію профілактичних пропозицій експертів, цьому б сприяли інструктивні вказівки керівництва правоохоронних органів, які зобов'язували б повідомляти такі дані. Повідомлення експертів про обставини, які сприяють правопорушенням, в числі інших документів треба розмішувати в матеріалах кримінальної справи.

Один із головних чинників поліпшення стану профілактичної роботи — організація відповідних лекцій та занять, розроблення та видання відповідних методичних рекомендацій. Дуже важливим у цьому аспекті є обговорення питань удосконалення нормативного регулювання профілактичної діяльності експертів. На наш погляд, чинне процесуальне законодавство потребує доповнень спеціальними нормами. Нагально необхідним є видання єдиної інструкції, яка б регламентувала профілактичну роботу всіх державних спеціалізованих експертних установ України.

Надійшла до редколегії 05.12.04

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА

О. Дашковська, доцент НЮА України

Міжнародні механізми забезпечення гендерної рівності

Створення належного механізму захисту прав жінки на міжнародному рівні, налагодження його ефективної роботи вимагає кропіткої цілеспрямованої міждержавної політики усіх зацікавлених держав. Відповідні рішення на міжнародному рівні були прийняті вперше на Всесвітній конференції з прав людини, що проходила у Відні в 1993 р., після чого усі документи ООН з прав людини включають питання про права жінки, а гендерний підхід береться до уваги в усіх міжнародних заходах, що проходять під егідою ООН та її органів.

Концептуальні основи міжнародного співробітництва в галузі захисту прав людини, зокрема жінок і дітей, розглядалися в працях таких вчених, як М. Баймуратова, Н. Блатова, М. Буроменський, В. Буткевич, Г. Дмитренко, В. Денисов, В. Карташкін, В. Костицький, М. Орзіх, П. Недбайло, П. Рабінович, Ю. Римаренко, В. Рудницький, В. Чхиквадзе та ін., які подавали науковий аналіз окремих аспектів міжнародного захисту прав людини, проте становлення і розвиток системи міжнародного захисту прав жінки з урахуванням гендерного підходу потребує додаткового аналізу та комплексного дослідження.

Поняття міжнародного механізму захисту прав людини, в тому числі жінки, включає такі складові елементи, як міжнародні документи (конвенції, декларації, договори); міжнародні організації та їхні органи; практику застосування міжнародних документів та міжнародний контроль і процедури розгляду спорів.

Особлива роль з погляду міжнародно-правового захисту прав жінки належить Конвенції ООН 1979 р. «Про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок», специфіка якої полягає не тільки в широкому охопленні гендерних проблем, а й у тому, що дотепер вона ратифікована більшістю держав світу, до яких, однак, не входять США.

У зв'язку з цим постає питання: чому ж визнана за міжнародний еталон гендерної рівноправності Конвенція ООН 1979 р. виконується

далеко не в усьому світі і які заходи необхідно вжити міжнародному співтовариству, щоб домогтися її більшої ефективності? По-перше, багато держав, ратифікуючи Конвенцію ООН 1979 р., зробили при цьому велику кількість досить істотних застережень і заяв. І, по-друге, неефективно працює регламентований нормами міжнародного права механізм подання і розгляду індивідуальних заяв з приводу гендерних правопорушень цієї Конвенції.

За даними Комісії ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, Конвенцію ратифікувало більше 165 держав світу, що свідчить про масштабність зазначеного документа, але разом з тим вона є договором, стосовно якого держави-учасниці висловили найбільшу кількість істотних застережень, — 54. Деякі з цих застережень позбавляють жінок не тільки гарантій, зазначених у Конвенції, а й гарантій рівності та недискримінації відповідно до інших міжнародних механізмів захисту, зокрема в питаннях громадянства дітей, народжених у шлюбі з іноземцем, рівності прав чоловіка і жінки на розлучення, права на свободу вибору занять і професій, реалізації права власності тощо.

На думку Р. Кук, численні застереження негативно впливають на ефективність застосування Конвенції, обмежують мандат Комісії з ліквідації дискримінації жінок. Деякі держави стурбовані колізією між ст. 2 Конвенції і законами ісламського шариату. Пункт «д» ст. 2 Конвенції ООН 1979 р. зобов'язує держав-учасниць скасувати положення кримінального законодавства, які є дискримінаційними щодо жінок. Однак, ратифікуючи Конвенцію, Бангладеш зробив застереження, що не вважає себе обмеженим цією нормою, оскільки «вона вступає в конфлікт із шариатським правом, заснованим на Святому Корані і Сунні»¹. Аналогічні застереження зробили при ратифікації Конвенції ООН 1979 р. Єгипет, Ірак і Лівія, що значно звужує сферу її дії.

Право держав робити при ратифікації або приєднанні застереження до Конвенції ООН 1979 р. закріплено в ст. 28 цього міжнародного документа, де проголошується неприпустимість застережень, несумісних з цілями і завданнями Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Передбачено також можливість зняття в будь-який час попередніх застережень шляхом відповідного повідомлення на ім'я Генерального секретаря ООН. За двадцять п'ять років, що минули з моменту підписання Конвенції 1979 р., правом на знят-

¹ Human Rights of Women. National and International Perspectives / Ed. R. Cook. — Philadelphia, 1994. — P. 351.

тя застережень скористалося кілька держав, проте чинними залишилися ще багато істотних застережень до Конвенції 1979 р., що перешкоджають досягненню справжньої гендерної рівноправності в багатьох країнах і навіть регіонах світу¹.

Відповідно до рішень Віденської Всесвітньої конференції з прав людини Комісія періодично розглядає доповіді держав-учасниць про хід виконання Конвенції ООН 1979 р., аналізуючи питання про сумісність застережень з цілями і завданнями Конвенції 1979 р. згідно з сучасним розумінням проблеми гендерної рівноправності, та інформує держави про зроблені висновки. В разі виявлення істотних розбіжностей Комісія має право звернутися до Генерального секретаря ООН з проханням доповісти про цей факт Генеральній Асамблеї, яка може звернутися до Міжнародного Суду із клопотанням про надання консультативного висновку про те, чи не суперечить нове застереження до Конвенції 1979 р. цілям і завданням гендерної рівноправності.

Додатковий імпульс цьому процесові дало схвалення 6 жовтня 1999 р. Генеральною Асамблеєю Факультативного протоколу до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, що допускає право подання жінками і неурядовими жіночими організаціями індивідуальних скарг про порушення Конвенції окремими особами, групою осіб або організаціями, які зазнали шкоди або в іншій формі потерпіли в результаті порушення прав, передбачених Конвенцією.

Гендерна переорієнтація є характерною і для Міжнародної Організації Праці, яка прийняла багато рішень про включення проблеми забезпечення рівних прав і рівних можливостей жінок і чоловіків у сфері праці в усі програми та заходи. МОП рекомендує державам-учасницям, національним організаціям підприємців і профспілкам включати більше жінок до складу їхніх делегацій на конференції МОП².

Статут ООН зобов'язав широке коло органів і організацій, починаючи з Генеральної Асамблеї ООН, забезпечити реалізацію і захист прав людини і громадянина, в тому числі колективних прав жінок³. Пізніше було засновано спеціальну Комісію з прав людини, однією з підкомісій якої стала Комісія щодо становища жінок. Цими комісіями протягом другої половини ХХ ст. проводилася значна робота з підго-

¹ Див.: Мельник Т. М. Міжнародний досвід гендерних перетворень. — К., 2004. — С. 12.

² Див.: Дмитриева Г. К. Международная защита прав женщин. — К., 1985. — С. 105.

³ Див.: Корбут Л. В., Поленина С. В. Конвенции и декларации о правах женщин и детей. — М., 1998.

товки відповідних міжнародних документів і розгляду періодичних доповідей держав про хід виконання Конвенцій ООН. У 1979 р. до цієї роботи підключилася і спеціальна Комісія ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, яка в наступні роки працювала достатньо автономно. Наявність багатьох форм захисту прав жінок призвела до того, що колективні права жінок нібито випали із загального переліку прав людини. Ситуація змінилася після прийняття Віденської декларації та Програми дій у червні 1993 р., в яких вперше в історії людства було проголошено, що «права людини — жінок і дівчат є невід’ємною складовою і неподільною частиною загальних прав людини»¹.

Важливою частиною створення надійного механізму реалізації прав жінки є удосконалення організаційних аспектів роботи ООН в галузі прав людини. У Віденській декларації підкреслено важливість зміцнення Центру ООН з прав людини, якому необхідно відігравати важливу роль у координації загальносистемної уваги до прав людини, співробітництва з іншими органами та організаціями ООН. Було також визнано необхідність постійної адаптації механізму ООН в галузі прав людини до сучасних і майбутніх потреб на основі постійного і збалансованого розвитку законодавства в інтересах усіх людей. Тоді ж було поставлено питання про необхідність заснування посади Верховного комісара ООН з прав людини, виділення спеціального доповідача Комісії ООН з прав людини про насильство щодо жінок, прийняття Факультативного протоколу до Конвенції 1979 р. і розроблення Декларації про запобігання насильству щодо жінок.

У сфері дії норм міжнародного права, як і у внутрішньодержавних відносинах, ефективність реалізації норм залежить від багатьох чинників, серед яких важливе місце посідають учасники міжнародних відносин. Спрощений підхід стосовно того, що суб’єктами міжнародного права є лише суверенні держави, створював для окремих країн перешкоди на шляху реалізації прийнятих ними міжнародних зобов’язань. Практика реалізації положень Статуту ООН призвела до визнання суб’єктами міжнародного права інших учасників, в тому числі громадян та їх об’єднань.

На відкритті Віденської Всесвітньої конференції з прав людини відзначалося, що права людини через їх особливу природу скасовують розбіжності, що були традиційно проведені між внутрішнім і міжнародним правовим порядком, і породжують нову правову сферу, яку не

можна розглядати ні з погляду абсолютного суверенітету, ні з погляду політичного втручання. Необхідно зрозуміти, що права людини вимагають співробітництва і координації між окремою державою і міжнародним співтовариством¹.

Міжнародне право формує галузь публічної активності на наддержавному рівні і тим самим нібито позбавляє його приватної сфери внутрішньодержавних відносин аналогічно тому, як усередині країни держава прагне дистанціюватися від сімейних відносин. На міжнародному рівні тільки відносини між державами або питання, що їх держави погодилися передати в сферу міжнародної регламентації шляхом укладання міжнародних договорів, є легітимним предметом публічного міжнародно-правового регулювання. А ті питання, які держави розглядають як приватну сферу, не можуть бути предметом втручання міжнародного права. Такий розподіл заважає жінкам захищати їх колективні права міжнародно-правовими засобами, які концентрують увагу переважно на питаннях реалізації національного суверенітету і меж національної юрисдикції, а не вирішують щоденні проблеми жіночої боротьби за прожиття, притулок чи особисту гідність.

Після другої світової війни було створено систему міжнародного захисту прав людини, яка хоча й не вирішила повністю проблеми гендерної рівноправності, але все-таки надала жіночим неурядовим організаціям можливість вимагати істотних змін у співвідношенні сфер публічного і приватного права на міжнародній арені². В літературі факти порушення прав жінки обґрунтовано пов’язуються з відсутністю в жінок реальної влади як у публічному, так і в приватному житті на будь-якому рівні. Відповідно до норм міжнародного права особисті права жінки виявляються не забезпеченими ефективним механізмом правового захисту. Так, потужність дії Європейського Суду з прав людини, що забезпечує охорону політичних і громадянських прав відповідно до Європейської конвенції про права людини, не можна порівнювати із періодичним проголошенням національних доповідей з метою здійснення контролю за дотриманням Конвенції ООН 1979 р. «Про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок».

Функціонування органів, подібних до Європейського Суду з прав людини, — одна з найкращих форм міжнародного захисту прав людини. Міжнародно-правові процедури повинні стати частиною більш

¹ Всемирная конференция по правам человека. Венская декларация и Программа действий. — Нью-Йорк: Изд. ООН, 1995. — С. 12–13.

² Див.: Cook R. Women’s International Human Right: A Bibliography//International Law and Politics. — 1992. — № 24. — P. 857–888.

¹ Всемирная конференция по правам человека. Венская декларация и Программа действий. — Нью-Йорк: Изд. ООН, 1995 г.

широкої політичної стратегії в галузі гендерних відносин. Серед них слід зазначити: широкий допуск індивідуальних звернень зі скаргами до міжнародних органів; удосконалення механізму інформації; регулярні повідомлення на міжнародних форумах спеціальних офіційних доповідачів про хід виконання Конвенції з питань ліквідації усіх форм дискримінації щодо жінок та інших міжнародних документів, що стосуються прав жінок. Доцільна також спеціалізація окремих міжнародних органів та неурядових організацій за гендерною проблематикою. Прикладом може бути Міжнародна Амністія, що займається в основному проблемою запобігання катуванням і досягла в цьому питанні певних успіхів.

Підвищення ефективності міжнародно-правових документів у галузі прав людини нерозривно пов'язане з розвитком інституту міжнародної відповідальності за їх порушення. При цьому може йтися як про відповідальність держав, що не виконують свої зобов'язання, так і про відповідальність конкретних осіб, винних у порушеннях прав людини. При встановленні фактів невиконання міжнародних зобов'язань уповноважений орган має право зафіксувати той чи інший факт і винести зобов'язальне рішення щодо держави. Відповідно до ст. 29 Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок будь-який спір між державами-учасницями щодо тлумачення або застосування Конвенції, не вирішений шляхом переговорів, передається на прохання однієї зі сторін на арбітражний розгляд. Якщо протягом шести місяців з моменту подання заяви сторонам не вдалося дійти згоди щодо організації арбітражного розгляду, кожна з них може передати справу до Міжнародного Суду.

Комісія з ліквідації дискримінації щодо жінок висловила жаль із приводу того, що хоча ст. 29 Конвенції припускає процедуру врегулювання міждержавних спорів, деякі держави висловили застереження до самої ст. 29, обмеживши сферу її дії. Комісія позитивно оцінила вплив зазначеної процедури на держави з метою скасування або модифікації своїх застережень і оптимістично вважає, що значна кількість держав ретельно проаналізує ситуацію і висловить заперечення проти неприпустимих застережень до Конвенції. Такі дії стануть не тільки інструментом тиску на держави, що висловили застереження, а й критерієм допустимості того чи іншого застереження.

Питання про відповідальність держав за невиконання своїх міжнародних зобов'язань у галузі прав жінки ускладнено, крім іншого, ще двома моментами. По-перше, не можна не враховувати, що порушення чинної Конвенції хоча і має міжнародно-правовий характер, однак

у першу чергу стосується громадян самої держави. Ця обставина істотно зменшує зацікавленість інших держав-учасниць у запереченні тих чи інших застережень, так само як і у виявленні фактів порушення окремих положень Конвенції.

По-друге, порушення прав людини, в тому числі жінок, нерідко виявляється результатом бездіяльності держави-учасниці на внутрішньодержавній арені у відповідь на події або ситуації, що стосуються жінок, але мають релігійне або культурне підґрунтя. Про це свідчать розбіжності між положеннями конституцій мусульманських країн, що забороняють дискримінацію за статевою ознакою, із правилами і звичаями, що регламентують внутрішнє життя сім'ї і стосунки між її членами. От чому в ході 100-ї конференції Міжпарламентського Союзу (1998 р.) відзначалася невідповідність фактичного становища формально закріпленому в законодавстві.

Певні надії на поліпшення такого становища пов'язуються міжнародною громадськістю з прийняттям Дипломатичною конференцією ООН 17 липня 1998 р. у Римі Статуту постійно діючого міжнародного Кримінального Суду. Специфіка діяльності цього Суду полягає в покаранні конкретних осіб, винних у вчиненні міжнародних кримінальних злочинів. У міжнародному гуманітарному праві вже був механізм припинення його порушень, що накладав на державу зобов'язання почати судове переслідування і розшук осіб, яким інкримінуються серйозні порушення МКП, де б ці особи не перебували. Нині створено новий механізм відповідальності, що перешкоджає особам, винним у порушенні міжнародного гуманітарного права, уникати повної відповідальності¹.

Згідно зі ст. 5 Статуту Міжнародного Кримінального Суду його юрисдикція окреслена тяжкими злочинами, до яких належать: геноцид; злочини проти людяності; військові злочини, незалежно від статі потерпілої особи. Однак деякі з цих норм мають чітко виражену гендерну спрямованість. Так, до злочинів проти людяності (ст. 7) поряд із зґвалтуваннями, сексуальним рабством, примусовою проституцією, насильницькою вагітністю або стерилізацією та іншими формами сексуального насильства належать також переслідування груп або колективів за політичною, расовою, національною, етнічною, культурною,

¹ Див.: *Пфаннер Т.* Создание постоянного Международного уголовного суда; *Градицкий Т.* Личная уголовная ответственность за нарушения МУП, применяемого в ситуации немеждународного вооруженного конфликта // Международный журнал Красного Креста. — 1998. — № 20. — С. 25, 38.

релігійною, гендерною або іншими ознаками, що повсюдно визнається неприпустимим за міжнародним правом.

Про те, що Міжнародний Кримінальний Суд запланований як орган, покликаний, крім іншого, боротися з насильством щодо жінок, які стали жертвами в результаті порушення норм міжнародного права, свідчить і передбачений його Статутом порядок добору суддів цього Суду. Державам-учасницям запропоновано керуватися при цьому не тільки представництвом різних основних правових систем світу і географічних зон, а й належним представництвом серед суддів жінок і чоловіків (ст. 36). Рекомендовано також брати до уваги спеціалізацію суддів, у тому числі в питаннях насильства щодо жінок і дітей.

Питання забезпечення прав людини є однією із важливих сфер співробітництва держав на міжнародній арені. Додержання прав людини уповноваженими органами кожної держави свідчить про визнання нею ідеалів світового співтовариства та загальновизнаних принципів міжнародного права, спрямованих на підтримання світового порядку.

Світовим співтовариством на основі гендерного підходу прийнято низку нормативно-правових актів, які містять міжнародні стандарти реалізації та захисту прав жінки і є обов'язковими до виконання державами-учасницями. До того ж у процесі міжнародного співробітництва сформувався і діє міжнародно-правовий механізм захисту прав жінки, який складається з міжнародних норм, принципів та спеціальних міжнародних інституцій, котрі здійснюють контрольні функції, що є важливим компонентом міжнародного захисту прав людини.

Надійшла до редколегії 20.02.05

О. Ярошенко, доцент НЮА України

Проблемні моменти законодавчого регулювання трудових спорів

В наш час, коли в Україні активно ведеться опрацювання нового трудового законодавства, принципового значення набуває вибір механізму розгляду трудових спорів. Це є одним з найважливіших завдань сучасної науки трудового права.

Не можна сказати, що спроби знайти ефективний механізм розгляду трудових спорів не мали місця в минулому. Так, прийнятий у

1922 р. перший Кодекс законів про працю України¹ встановлював два механізми вирішення трудових спорів: примусовий порядок — особливі сесії народних судів та третейський розгляд (примирні камери, третейські суди тощо). Примусовий механізм використовувався у разі порушення роботодавцем законодавства про працю і колективних договорів, якщо ці порушення переслідувались у кримінальному порядку, а також при будь-яких індивідуальних і колективних трудових спорах, не надісланих для вирішення в примирному порядку. Трудові сесії розглядали всі трудові справи без обмеження суми позову. Законодавством було встановлено особливі процесуальні правила щодо позовів про заробітну плату: з позивача не справлялися мито та всі інші витрати по справі; у разі неявки відповідача в суд можна було винести постанову про його примусовий привід; стягнення заробітної плати проводилося в спрощеному порядку за допомогою судового наказу, що мав силу виконавчого листа.

Третейський розгляд використовувався для вирішення спорів щодо укладення, виконання, тлумачення і зміни колективних договорів, а також при будь-яких спорах, сторони яких погодилися вдатися до примирного провадження, за винятком порушень законодавства та колективних договорів, які тягнуть за собою кримінальну відповідальність².

В сучасних умовах правовою засадою розгляду трудових спорів є глава XV «Індивідуальні трудові спори» Кодексу законів про працю України, а також Закон України від 3 березня 1998 р. №137/98-ВР «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)». Чинний КЗпП України за понад 30 років свого існування зазнав численних коректив. Однак про успіхи можна говорити тільки в аспекті законодавчої техніки. З точки зору вимог життя ці норми виявилися далекими від досконалості, невідповідними сучасним ринковим відносинам та такими, що не повною мірою враховують світовий досвід вирішення трудових спорів.

На початку ХХІ ст. Україна, на жаль, належить до країн, у яких кількість трудових спорів є надзвичайно великою, а будь-які тенденції до їх зменшення майже відсутні. За роки незалежності загальна кількість справ у судах за позовами громадян про порушення трудових прав збільшилася в декілька разів. У деяких регіонах України пи-

¹ Див.: Кодекс законів про працю УРСР // ЗУ УРСР. — 1923. — № 34. — арт. 495.

² Див.: Киселев И. Я. Трудовое право России. Историко-правовое исследование. — М., 2001. — С. 165–166.